

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Іван КУРАС • Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРИЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 1

Серія
СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ
1894–1907

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2002

ББК 63.3 (4 УКР)
Г 91

*Видано за підтримки Президента України
на замовлення Державного комітету інформаційної
політики, телебачення та радіомовлення України
за Національною програмою випуску
суспільно необхідних видань*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського НАН України*

Редколегія тому 1:

Павло СОХАНЬ (головний редактор, д-р іст. наук, професор, чл.-кор. НАН України)

Ігор ГИРИЧ (відповідальний секретар, канд. іст. наук)

Ольга ТОДІЙЧУК (канд. іст. наук)

Пояснення слів, мовна редакція текстів М.Грушевського – Олександр РИБАЛКО

Переклад з російської статей зі збірника

«Освобождение России и украинский вопрос» – Іван СВАРНИК

Переклад висловів з латинської, грецької,

польської, німецької, французької – Мирослав ТРОФИМУК

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 966-603-223-6
ISBN 966-603-224-4 (т.1)

© Інститут української археографії
та джерелознавства імені М.С.Грушевського
НАН України, 2002
© Видавництво «Світ», дизайн
та художнє оформлення, 2002

РОЗДІЛ III

ЗБІРНИК СТАТЕЙ
«З БІЖУЧОЇ ХВИЛІ.
СТАТТІ Й ЗАМІТКИ
НА ТЕМИ ДНЯ
1905-1906 років»

Мих. Грушевський.

З БІЖУЧОЇ ХВИЛІ.

Статї й замітки на теми дня
1905—6 р.

Мить,
З друкарні С. В. Кульженка, Пушкінська у. власний д., № 4.
1906.

АГРАРНЕ ПИТАННЯ

Може здатися парадоксальним, переборщеним, коли з усього, щоб принести з собою нинішня хвиля в Росії, увесь визвольний рух її, революція останнього року, боротьба з найважливішим правительством і розвій політичної гадки в суспільності, назвемо аграрну справу в її нинішній поставі. Але я позволю собі висловити з притиском своє глибоке переконання, яке дає мені розглядання і зблизька, в самім горні, і з заграничного віддалення, і під безпосередніми вражіннями хвилі, і з історичного становища — коли зв'язую нинішню хвилю з історичним розвитком подій. Се переконання, що великий політичний і суспільний кризис Росії не приніс нічого важнішого понад земельне питання, як ставиться воно тепер. Нічого важнішого і більшого як з загальноросійського, так і з спеціально українського становища.

Ограничення автократизму, заведення конституційних форм, забезпечення горожанських свобод і національної рівноправності, навіть національна автономія народностей — все се були речі, яких треба було сподіватися раніше чи пізніше. Чи за три роки, як казали в переддень японської війни оптимісти, чи за тридцять літ, як казали песимісти, але була річ очевидна, що Росія піде колись також шляхом цивілізованих держав Заходу, присвоїть і переведе у себе принципи конституційного життя. Насильне придушення недержавних народностей мусило з часом скінчитися й дати місце забезпеченню їм можності розвою й самоуправи. Але що ідеали анархістів-землевольців про передачу земель з рук теперішніх властителів в руки трудящих, про злуку боротьби економічної з політичною так скоро перейдуть з тісних революційних кружків в широкі круги суспільності, сього нелегко було сподіватися. Трудно було вгадати, що на наших очах окрик "земля і воля" з конспіративного гасла стане загальним окриком, прийметься як програма для селянства, прийметься і самим селянством, яке так недавно крутило руки назад проповідникам сих ідей і видавало начальству, і з революцією політичною справді злучиться тісно революція суспільно-економічна як один з перших і головніших її постулатів.

Коли рік тому духові наслідники землевольців, соціалісти-революціонери, розпочали в більших розмірах свою агітацію в народі, се викликало якнайгостріші репресії не тільки з сторони правительства, яке кинулося на них так, як на ніяку іншу організацію й ужило найгостріших способів, щоб розгромити й задавити організований ними "селянський союз". З сторони ліберальних та соціально-демократичних кругів ся агітація була теж прийнята дуже непримхливо. Але несподіваний успіх, який згодом показався

за сею агітацією, та енергія й свідомість, з якою народ приймав і відкликався на неї, зріст "селянського союзу" — все се скоро змусило ліберальні круги змінити фронт і піти назустріч сим селянським постулатам. Тактика правительства, яке при виборах до Думи задумало опертися на селянство і висунути його против інтелігенції, против лібералів, зробила решту. Партія конституційних демократів (кадетів) й інші, менші ліберальні організації, щоб мати селянство не против себе, а за собою, "за волею", — годяться на "землю" для селян. Приймають програму "землі й волі". На найближчий порядок дня ставлять вони задоволення "земельного голоду" примусовою експропріацією земель і передачею в руки трудящих. Аграрна програма, виставлена конст[итуційно-]демократичним клубом Думи місяць тому, досить близько підійшли до програми "трудової групи" — селянської репрезентації Думи. Кадети з великим натиском підносять се, що вона майже не різниться від тої, крім другорядних деталей. І з виїмком польських панів в Думі нема ніякої більшої групи, яка б противилася тому проекту — примусовій передачі всіх земель: державних, двірських, церковних і панських, добровільною чи примусовою експропріацією в руки хліборобів. Навіть "праві" елементи Думи в значній часті годяться в принципі з неминучістю такої операції, і, властиво, серйозно-спірними питаннями в Думі будуть тільки деталі: чи забрати панські землі з викупом, чи без викупу; що полишити з панських земель; на яких умовах передавати хліборобам землю; як саме перевести сю передачу; як організувати земельні фонди. Коли Дума не стане заходити в ці деталі, які не можуть бути розроблені так скоро і в яких мусять неминуче виникнути значні ріжниці, — коли вона обмежиться принципіальним рішенням, що всі землі вище певного *minimum*-у мають підпасти відібранню й сформувати земельні фонди, з яких земля в певній нормі має роздаватися в ужитковання хліборобам, а всі дальші деталі мають бути розроблені на місці комітетами, вибраними на широкій демократичній підставі, — такий постулат знайде, безперечно, величезну більшість в Думі, коли справа ся вернеться з комісії до повної палати.

Розуміється, ми не такі оптимісти, щоб бачити в такій ухвалі щось більше понад значіння моральне. Правительство вже в цілім ряді заяв, починаючи від декларації міністерства 13 (28) мая і до останнього розпорядження в справі заведення місцевих аграрних комітетів, зазначало свою противність такій реформі і далі буде поборювати її проект всіма способами. Не треба забувати, що тут в гру входять не тільки інтереси "опори трону" — великих властителів-панів, а й самої династії, що має стратити землі "удельные и кабинетские" і величезні, пребагаті маєтності поодиноких членів династії. Можна бути певними, що й заінтересовані верстви великих власників постараються на кождім кроці встромляти па-

ліччя в колеса сій реформі. Навіть якби ухвалено й затверджено її, практичне переведення потягнеться надовго, а й повне переведення не поверне на землю золотого віку. Не казати вже про те, що свобідні землі, які мали б бути передані в руки хліборобів, розложені дуже нерівномірно в різних місцевостях і краях, і вирівнювання сих ріжниць дало б дуже багато роботи й трудностей. Навіть в найліпшій разі, коли б перейшли в руки селян всі земельні надлишки, всі свобідні землі Європейської Росії, вони не дали б нічого більшого, як тільки більше-менше таку середню скількість землі на хлібороба, яка припадала сорок літ тому, в момент знесення кріпацтва і перших наділів селян. Реформи дали б, отже, тільки хвилеву економічну підмогу хліборобській верстві. Підмога ся справді неминуче потрібна для того, щоб перейти до ліпших, інтенсивніших, раціональніших форм господарства, але щоб її відповідно використати для піднесення економічного й культурного рівня селянства, треба дуже пильного й енергічного проводу й помочі селянству в виді уліпшених і улегшених форм загальної освіти, розповсюдження відомостей фахових, господарських, розповсюдження взірцевих господарств, помочі й ініціативи в творенні нових галузей промислу й мануфактури, які б підтримали й дали дальший імпульс розвою раціонального господарства і т.ін.

Але з тим усім навіть такий чисто моральний, чисто формальний успіх — в виді ухвали Думою законопроекту в справі аграрної реформи — матиме незмірну вагу. Адже се буде ухвала репрезентації, яку суспільність Росії уважає за свою правдиву репрезентацію, в якій відбивається образ її поглядів і змагань, в якій сильно представлені самі заінтересовані, властительські верстви (в нинішній Думі є 95 таких послів, що самі мають понад 500 десятин—800 моргів, не кажучи про людей, більше або менше матеріально зв'язаних з нинішнім земельним володінням). Рішення аграрної справи сею палатою буде мати незвичайну вагу в очах заінтересованих — селянських мас. Маючи за собою таке моральне оправдання, а, ведені своїм елементарним інтересом, вони не залишать добиватися реалізації сеї справи тою могутньою зброєю, політичною й економічною, якою в їх руках являються страйки і аграрні розрухи. Я не можу собі попросту представити такого напруження репресії, яке могло б тоді здержати селянство в його домаганнях, в пресії на правительство, на властителів, на суспільність за реалізацією аграрної справи. Питання може бути про *tempo* сеї реалізації, про якість відтягання, про більше або менше корисний характер її для властителів, але убити її ледве чи удасться!..

І ніхто не заінтересований в її реалізації так, як народність українська! До мотивів загальнодемократичного характеру тут з незвичайною силою прилучається мотив національний. Український елемент на на-

ших землях представляється передусім і майже виключно селянством. Натомість велика власність спочиває в руках або тих, що зрадили свій народ, свою національність, свою культуру й пішли в службу чужому, ворожому правительству, пристали до табору чужих насильників, завойовників, гнітительів, або в руках сих самих чужих насильників і гнітительів, репрезентантів, агентів і слуг чужого режиму. Велике землеволодіння на Україні чи репрезентанти його, загалом беручи елемент нам чужий, ворожий, чужонародний, антинаціональний. В нім можуть бути одиниці, неповинні в антинародній політиці, навіть симпатичні нам, але в великім огні суспільних і національних переворотів з сухим деревом горить і мокре. А загалом беручи, розв'язання аграрної справи у вказанім вище напрямі віддасть українському народові-нації забране, заграбоване від нього, отже буде тим вигладжена до певної міри одна з історичних кривд, задана йому; буде сповнений акт історичної справедливості супроти нього.

З тих, на кого падає тягар історичного реваншу, сього присуду Неме-зиди, найбільш болюче, бо не тільки економічно, а й національно, відчувають небезпеку сього повороту поляки. Для них в тім не тільки економічний удар певній суспільній верстві, але й знищення одної з підстав, на якій опиралася сила їх як нації — тих основ, на яких опиралася екстенсивна сила Польщі, її розпросторення поза тісні етнографічні границі, які також мало вдоволяють в ґрунті речі сучасних польських політиків, як і старих завойовників і дипломатів XIV—XVII вв. Мають упасти ті підстави, на яких опиралося привілейоване становище Польщі в землях українських (поки що в Росії, але поляки предвидять, що й Галицька Україна не може довго зістатися пасивним свідком сього процесу), так само в землях білоруських, литовських. Мають загинути ті підвалини, на яких полягала сила польського елемента, його впливи та претензії на владу і провід в сих землях, — має бути заданий останній і вже нічим непоправний удар історичній Польщі...

Відти той страшний неспокій в польській суспільності. Відти та неохота до сеї справи, що пробивається у репрезентантів всіх течій, від найбільше консервативних до найбільше поступових і дає знати себе чи в виразній опозиції аграрній справі, чи то в накликах за силами й інстанціями, які б могли перепинити її, чи то в іронічній критиці реформи і доказах її абсурдності. Як останній, чисто розпучливий спосіб, популяризується вже межинародна інтервенція в сій справі, в виді окупації західних частей Росії й задавлення аграрного руху силою чужого оружжя. Ми, невтаємничені, бачимо тільки те, що робиться для спопуляризування сеї ідеї в польських органах преси. Але хто знає, чи не ведуться в тих напрямках заходи на інших, укритих від нашого ока, дорогах, і чи нема вже

навіть яких-небудь, більше або менше виразних зав'язків нової "Святої ліги" для поборення спільними силами російської політичної й суспільно-економічної революції, і чи ся польська газетна популяризація не служить тільки відгомоном дипломатичної акції в тій справі.

Сумніваємося, одначе, чи й вона охоронить тривко й сильно володіння історичної Польщі на чужих територіях від акту історичної Немезиди!.. Трудно спинити розмах раз рушеного колеса історичного ходу подій!

Червень 1906

Аграрне питання

Вперше надруковано у журналі: ЛНВ. — 1906. — Т. XXXV. — Кн. VII. — С. 147—151. Підпис: М.Грушевський. Подаємо за другою публікацією у книзі: *З біжучої хвили...* — С. 100—105. Коректа статті зберігається в ЦДІА України у м.Києві (Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 192. — Арк. 50—52).

Після Думи

Вперше надруковано у журналі: ЛНВ. — 1906. — Т. XXXV. — Кн. VIII. — С. 330—334. Підпис: М.Грушевський. Подаємо за другою публікацією у книзі: *З біжучої хвили...* — С. 106—111.

Перша річниця російської конституції

Вперше надруковано у журналі: ЛНВ. — 1906. — Т. XXXVI. — Кн. XI. — С. 327—331. Подаємо за другою публікацією у книзі: *З біжучої хвили...* — С. 112—116. Коректа статті (без закінчення) зберігається в ЦДІА України у м.Києві (Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 192. — Арк. 56—57-зв.).

Галичина і Україна

Вперше надруковано у журналі: ЛНВ. — 1906. — Т. XXXVI. — Кн. XII. — С. 489—496. Подаємо за другою публікацією у книзі: *З біжучої хвили...* — С. 117—126. Коректа статті зберігається в ЦДІА України у м.Києві (Ф. 1235. — Оп. 1. — Спр. 192. — Арк. 58—61-зв.).

organiczna praca (пол.) — природна праця, властива [для них] праця

[по] Lehrjahre (нім.) — [після літ] навчання

Wanderjahre (нім.) — роки мандрівок [з метою здобуття життєвого досвіду]

Розділ IV. ЗБІРНИК СТАТЕЙ
 “ВИЗВОЛЕННЯ РОСІЇ І УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ”
 (“ОСВОБОЖДЕНИЕ РОССИИ И УКРАИНСКИЙ ВОПРОС”)

Збірник статей М.Грушевського під назвою “Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки” (СПб.: Тип-я т-ва “Общественная польза”, 1907. — VIII, 294 с.) друкувався протягом першої половини 1907 р. У фонді 1235 в ЦДІА України у м.Києві (Спр. 96. Видавниче товариство “Общественная польза”) зберігаються листи петербурзьких видавців до Михайла Грушевського, в яких висвітлено хід роботи над збірником. У листі на бланку “Правление тов-ва “Общественная польза” від 5 лютого 1907 р. — першому, що торкається даної теми, читаємо: “Мы сегодня получили первую часть оригинала для Вашего сборника и сдали его в набор. Приняв в соображение Ваше желание издать Сборник по возможности дешевле, мы остановились на шрифте без шпон (образец при сем прилагается). Вместе с тем, мы сегодня выслали Вам два образца бумаги

ЗМІСТ

ВІД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ-----	5
ВІД ВИДАВНИЦТВА -----	12
<i>Павло Сохань</i> . ТВОРЧА СПАДЩИНА М.С.ГРУШЕВСЬКОГО І СУЧАСНІСТЬ -----	14
<i>Ігор Гирич</i> . ПОЛІТИЧНА ПУБЛІЦИСТИКА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО -----	47
Розділ I. ІСТОРИОСОФСЬКІ СТАТТІ -----	63
Вступний виклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. -----	65
Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства -----	75
Спірні питання староруської етнографії -----	83
Етнографічні категорії й культурно-археологічні типи в сучасних студіях Східної Європи -----	100
Розділ II. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ І КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ СТАТТІ -----	109
Українсько-руське літературне відродження в історичнім розвої українсько-руського народу -----	111
Як мене спроваджено до Львова (Лист до хв[альної] редакції "Діла") ---	117
Нова "пря" про українсько-руську книжну мову -----	123
Листи з-над Полтви: -----	129
<i>Лист перший</i> -----	129
<i>Лист другий</i> -----	142
<i>Лист третій</i> -----	161
Наукове товариство імені Шевченка -----	188
Улиця Шевченка у Львові -----	202
Друга руська артистична вистава у Львові -----	204
На порозі століття (Присвячено перемській українсько-руській громаді) -----	208
Лист проф. Грушевського до декана Твардовського -----	217
В справі музею при Науковім товаристві ім. Шевченка -----	220
Друга вистава образів Ів[ана] Труша -----	223
Олександр Кониський. 18(30)/VIII 1836–29/XI (11/XII) 1900 ---	227
В справі "Академічного дому" -----	234
250 літ -----	236

Що зробити з "Академічним фондом"?	241
Гуцульська вистава	244
Українсько-руські наукові курси	246
Безглузда національна політика Росії	256
Що ж далі? (В справі руських гімназій)	258
В справі руських шкіл і руського театру	262
Меморіал Петербурзької академії в справі свободи української мови в Росії	270
Не даймося!	274
Академічний дім	277
Українські кафедри	279
Ювілей Вол[одимира] Антоновича	281
До наших читачів в Галичині	282
З біжучої хвилі	284

Розділ III. ЗБІРНИК СТАТЕЙ "З БІЖУЧОЇ ХВИЛІ. СТАТТІ

Й ЗАМІТКИ НА ТЕМИ ДНЯ 1905–1906 років"	289
[Передмова]	291
Українство і питання дня в Росії	293
Конституційне питання і українство в Росії	301
На руїнах	313
Дорогою віків	321
Перші кроки	323
"Самоотвержение малороссиян"	329
Польсько-українські мотиви	335
Новий кордон	344
У українських послів російської Думи	348
З Державної Думи. З вражінь і помічень	353
Дума і національне питання	359
Аграрне питання	364
Після Думи	369
Перша річниця російської конституції	373
Галичина і Україна	376

Розділ IV. ЗБІРНИК СТАТЕЙ "ВИЗВОЛЕННЯ РОСІЇ

І УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ"	383
Передмова	385
Проти течії	389
"Наступного дня"	393
Рух політичної і суспільної української думки в XIX столітті	397
Єдність чи розпад [Росії]?	405
Національне питання й автономія	413
Про зрілість і незрілість	421

Наші вимоги	425
Фрази і факти	429
Рівною мірою	434
На злобу дня	436
Неймовірно	438
Ганебній пам'яті!..	441
Український П'ємонт	444
Питання дня (Аграрні перспективи)	448
Національні моменти в аграрному питанні	453
Кінець гетто!	456
Справа українських катедр і наші наукові потреби	458
Із польсько-українських стосунків Галичини (Кілька ілюстрацій до питання: автономія обласна чи національно-територіальна)	485
Розбурхане муравлисько	528
За український маслак (В справі Холмщини)	536
КОМЕНТАРІ	545
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ	574
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК	580

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 1

Серія "Суспільно-політичні твори (1894–1907)"

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення та редагування	<i>С.Іванова</i>
Технічний редактор	<i>С.Довба</i>
Комп'ютерний набір і верстка	<i>І.Сімонової</i>
Коректори	<i>О.Тростянчин, Б.Павлів, Р.Гамада, М.Ломеха</i>

Здано на складання 19.04.2002. Підп. до друку 24.07.2002.
Формат 70x100¹/₁₆. Папір офс. Гарн. Асадему. Офс. друк.
Умовн. друк. арк. 47,73. Умовн. фарбовідб. 48,13. Обл.-вид. арк. 37,58.
Тираж 7000 прим. Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 22.
Вид. № 37. Зам. 346-2

Державне спеціалізоване видавництво "Світ"
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua
e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Надруковано з готових діапозитивів на
ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.

- Г 91 Твори: У 50 т. /Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.;
Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 — .
Т. 1: Серія "Суспільно-політичні твори (1894–1907)". — 2002. — 592 с.
ISBN 966-603-223-6; 966-603-224-4 (т.1).

Цим томом започатковується видання творів видатного історика і громадсько-політичного діяча Михайла Грушевського (1866–1934). У першому томі вміщено статті історіософського характеру, які визначали напрям і діяльність національно-визвольного руху наприкінці ХІХ—на початку ХХ ст., а також публіцистику вченого 1894–1907 років, що друкувалася переважно в журналі "Літературно-науковий вісник".

ISBN 966-603-223-6

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 966-603-224-4 (т. 1)